

Stand van zaken, p. 5

Na de tweede sluiting van dit jaar is het museum weer geopend met een aantal mooie tentoonstellingen. We nodigen u dan ook van harte uit voor een bezoek. Ondertussen kunt u alvast genieten van een online tentoonstelling en verschillende activiteiten op de website.

Met de kwast gemaakt, p. 12

In de Rode Zaal is een tentoonstelling te zien over pochoir, een vergeten reproductietechniek die in de eerste helft van de vorige eeuw in Parijs gebruikt werd. Illustraties werden met behulp van sjablonen ingekleurd. Het was een zeer arbeidsintensief proces dat geliefd was bij kunstenaars omdat de resultaten het origineel dicht benaderden.

Kwadratbladen, p. 14

Het museum verwierf omlangs een kleine verzameling archivalia rond de *Kwadratbladen*, een serie uitgaven over grafische vormgeving, beeldende kunst, literatuur, architectuur en muziek die verscheen tussen 1955 en 1974.

Museum in coronatijd

FOTO WINNIFREDIJKSTRA

Museumdocenten met gezichtsbescherming.

Half maart was de tentoonstelling 'Ruud de Wild, songbook. Reis langs de mooiste Nederlandse liedboeken' bijna klaar om geopend te worden. De laatste boeken werden in de vitrines geplaatst, de spreekwoordelijke puntjes op de i gezet en de aanmeldingen om de opening bij te wonen stroomden binnen. En toen ging Nederland van de ene op de andere dag in 'intelligente lockdown'. De deur van het museum ging op slot en iedereen moest zo goed en zo kwaad als dat ging thuiswerken.

Dat was wennen, maar al snel bleek dat de mensen van Huis van het boek niet voor een gat te vangen zijn. Binnen een paar weken hadden we een aantal korte filmpjes online, waarin museumdocenten en drukkers vertelden over schrijven met een ganzenveer of werken met een drukpers. Er waren doe-het-zelftips bij voor bijvoorbeeld het zelf maken van toiletpapier – dat op dat moment gehamsterd werd. Topstukken van het museum werden integraal online geplaatst en de conservatoren waren te zien in korte filmpjes over de collectie. We presenteerden deze zomer onze eerste online tentoonstelling, een voorproefje van 'Ruud de Wild, songbook', die is uitgesteld tot volgend voorjaar. Over deze en andere online activiteiten vertellen we elders in dit Leeslint meer.

Educatie

Het was ook wennen voor de museumdocenten: voor een klas staan met een spiegelen stuk plastic voor je ogen of een lapje voor je mond waardoor je

mimiek verdwijnt en je moeilijker verstaanbaar bent. Docenten moeten ook veel trappen beklimmen zodat ze nogal eens hijgend in een mondkapje en snakkend naar zuurstof de zolder bereikten. De beslagen bril hielp vervolgens ook niet mee om de schoolklas in de gaten te houden.

Gelukkig viel het, na enig ritueel geklaag, alle museumdocenten mee om les te geven met een mondkapje of een spatmasker. Ook het schoonmaken tussen de lessen door, het luchten van de educatieve ruimtes en het afstand houden van de volwassenen werd snel routine. De lessen en vakantiewerkshops in het museum gingen zoveel mogelijk gewoon door. Natuurlijk waren er geen schoolgroepen in de periode dat het museum moest sluiten, maar na de zomervakantie waren er weer net zo veel boekingen als normaal en keken we uit naar een druk schooljaar. De ‘tweede golf’ gooide roet in het eten. Veel bezoeken werden geannuleerd, niet omdat ze niet mochten volgens de richtlijnen van het RIVM, maar simpelweg omdat docenten of schoolbesturen het niet aandurfd. Alle scholen die afzegden moesten opnieuw ingeroosterd worden in 2021. Voor Djura Willems, die de scholen boekt, is het een enorme klus om alle nieuwe afspraken te maken.

Er waren regelmatig zieke museumdocenten waardoor het museum zelf de lessen af moest zeggen. Bij elke verkoudheid moest er eerst getest worden, waardoor een docent zo een week uit de running was. Als de test positief uitviel duurde dat uiteraard nog langer. Het werd steeds lastiger om de roosters rond te krijgen. Toen het museum weer moest sluiten in november was dat natuurlijk zuur, maar het gaf in ieder geval duidelijkheid. Voor de dertien museumdocenten betekent deze periode dat ze geen inkomen hebben. In het voorjaar kon het museum hen nog een tijdje doorbetalen en leefden mensen van hun spaargeld. Dat is nu op en sommigen komen serieus in de problemen. Vaak werken museumdocenten met een nul-urencontract bij meerdere musea of culturele instellingen en zijn ze nu hun werkgevers kwijt.

Vanaf januari 2021 verwachten we, als het virus het toelaat, weer educatieve topdrukte in het museum. Om dit op te vangen zijn er drie nieuwe museumdocenten aangenomen: Romana Siemons, Arnout Hoogendoorn en Lies Brilleman. Drie jonge enthousiaste mensen met verschillende achtergronden: een grafisch vormgever, een filosoof en een museumeducator - de groep docenten wordt steeds diverser. En nu maar hopen dat

ze op tijd ingewerkt zijn en het coronavirus zich in het nieuwe jaar koest houdt.

Collectiebeheer

De afdeling Collectiebeheer kon tijdens de lockdown doorwerken aan de nieuwe webcatalogus van het museum en het invoeren en verbeteren van beschrijvingen in het bestand. De nieuwe catalogus is sinds een paar maanden te vinden op de website. Begin dit jaar maakten we bekend dat de middeleeuwse handschriften van Huis van het boek gedigitaliseerd gaan worden in het eCodicesNL-project van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. Begin september hadden we een vergadering met de betrokkenen en de eerste selectie van zeventig handschriften was snel gemaakt. Vanaf oktober zouden we de boeken gaan scannen, maar ook hier gooide het virus roet in het eten. Op dit moment (begin november) is het onduidelijk wanneer het project van start kan gaan. Wel zijn in de zomer alle herkomstgegevens van de incunabelen geladen in de Material Evidence in Incunabula-database (data.cerl.org/mei). Weliswaar moeten de records nog geüniformeerd, vertaald en uitgebreid worden - onder andere met beschrijvingen van de boekbanden -, maar de ruwe data van de eerdere bezitters, voor zover bekend, van onze 1500 incunabelen zijn nu alvast vindbaar.

In de maanden dat het museum zijn deuren mocht openen, ontvingen we nog een bescheiden aantal onderzoekers en studentengroepen. Ook vaardigden we nog een aantal bruiklenen af naar onder andere de tentoonstelling ‘Body Language’ in Museum Catharijneconvent in Utrecht. De restauratoren van DP Conservation rondden de conservering van de typografenarchieven af; op dit moment is het scannen in volle gang.

Begin april, toen het erop begon te lijken dat de lockdown wel eens lang zou kunnen gaan duren, kwamen de conservatoren op een zaterdagochtend naar het museum om alle tentoongestelde boeken in het museum dicht te slaan. Dat gold voor de presentatie in de Boekzaal, maar ook voor de zes delen van de *Atlas maior* in de tentoonstelling ‘De Atlas van Blaeu. Een wereldboek’ die vlak voor de lockdown in maart in de Rode Zaal was ingericht. Gelukkig konden we die laatste tentoonstelling in juni heropenen op de begane grond. Op dat moment mocht het museum weer open voor bezoekers en de medewerkers konden ook weer (mondjesmaat) achter hun bureau, hoewel thuiswerken de norm bleef. In de zomer bedachten en

maakten we een nieuwe tentoonstelling, ‘Vol verhalen’, over de achtergronden van een aantal topstukken. De geschiedenis herhaalde zich, want net toen die tentoonstelling begin oktober ingericht was, kondigde de minister-president een nieuwe sluiting af. Over ‘Vol verhalen’ leest u verderop in dit Leeslint meer. Een geluk bij een ongeluk was dat de sluiting de Facilitaire Dienst de gelegenheid bood om allerlei werk te doen waar anders geen tijd voor is. Er is de afgelopen maanden schilderwerk gedaan (zowel aan de gevel als binnen) en achterstallig onderhoud verholpen. In het hele museum is heel veel opgeruimd, geordend en weggegooid. Ook de afdeling Financiën kon vanuit huis gewoon doorwerken.

Dans in de tuin

Tussen de bedrijven door was er ook nog een heel bijzonder evenement in de tuin van het museum. Op 12 september vond de dansvoorstelling ‘We are Monuments’ plaats. Een intieme voorstelling die enkele bezoekers zelfs tot tranen wist te ontroeren. Op basis van beelden van eenzame, geïsoleerde ouderen maakte Karine Guizzo een choreografie die door de dansers David Krügel, Lorenzo Capodici en Christie Lou Partelow werd uitgevoerd tussen, op en in de letters van de Lettertuin. De tuin en zelfs de beplanting werden onderdeel van de voorstelling. Een bijzonder optreden waarbij nogmaals duidelijk werd hoe schitterend ons museum is en hoe twee kunstuitingen mooi samen kunnen komen.

Nathalie Alblas, Winnifred Dijkstra, Erik Geleijns en Sanne Smits

Agenda

Kijk voor de meest recente gegevens op www.huisvanhetboek.nl of abonneer u op onze maandelijkse digitale nieuwsbrief (klik op Aanmelden nieuwsbrief op de homepage).

Tentoonstellingen

N.B. Huis van het boek is weer open. Met inlooptijden zorgen we voor een optimale spreiding van bezoekers. Toegang is alleen mogelijk met een online ticket. Dit geldt ook voor houders van de Museumkaart en andere ledenpassen. Tickets zijn online te bestellen. Alle data zijn voorlopig onder voorbehoud van de maatregelen rond het coronavirus. Kijkt u op de website voor actuele informatie over uw bezoek en over de tentoonstellingen.

- **10 oktober 2020 t/m 6 maart 2021**
Tentoonstelling 'Vol verhalen'
- **20 maart 2021 t/m 20 juni 2021**
Tentoonstelling 'Ruud de Wild, songboek. Reis langs de mooiste Nederlandse liedboeken'

TWEEDE VERDIEPING

- **26 september 2020 t/m 17 januari 2021**
Met de kwast gemaakt. De kunst van pochoir

Reizende tentoonstellingen

- **Foute boeken?**
Bibliotheek De Kempen
13 januari 2021 t/m 12 februari 2021
- **Bibliotheek Montferland, Didam**
1 maart 2021 t/m 31 maart 2021
- **Phiny Dick**
Airport Library – Schiphol
12 november 2020 t/m 11 februari 2021

ACTIVITEITEN

- **Blue Christmas - Familieworkshop Blauwdruk in de kerstvakantie 2, 23, 29 en 30 december van 12-13.30 en 14-15.30**
kosten: € 7,50 per deelnemer (exclusief museumtoegang, te boeken via de website)

Bijna twee eeuwen geleden werd de cyanotypie uitgevonden: een manier om een afdruk te maken met licht. Je smeert een lichtgevoelig goedje op papier, legt er bijvoorbeeld een plantje op en laat er licht op schijnen. Dan krijg je een stralend blauwe afdruk van dat plantje op papier. De eerste vorm van fotografie! In de kerstvakantie gaan we experimenteren met deze spannende techniek. De compositie met plantjes en vormen maak je zelf, de zon doet de rest. (En als de zon niet schijnt,

Cyanotypie van Anna Atkins (1799-1871)

gebruiken we gewoon een zonnebank.) Experimenteer je mee? Deze workshop is leuk voor het hele gezin! Vanaf vier jaar is iedereen welkom: kinderen én volwassenen. Het aantal plaatsen is beperkt, dus reserveer snel via www.huisvanhetboek.nl.

Museumwinkel

Rijmbijbel van Jacob van Maerlant. Zo'n collector's item wilt u toch ook hebben? Natuurlijk ook leuk als geschenk voor Kerstmis.

Vanaf december ligt *Alles begint met A* van Diedrik van der Wal in de museumwinkel: een levendige rondreis door het alfabet. Letters maken deel uit van de grote familie die alfabet heet, maar hier gaat het nu eens niet om dit geheel. *Alles begint met A* biedt ruim baan aan de bouwstenen zelf. Het boek bevat de biografieën van alle afzonderlijke letters: hun geschiedenissen en eigenaardigheden en hun aanwezigheid in het leven van

alledag. Stukken over letterliefde en letterhaat, berichten over de hyperactieve e en de betwiste ij, genealogisch onderzoek naar de verregerende verwantschap tussen de u, de v en de w, uitspraakgegevens over de ratelaar en een theorie over de naam van de driepoot – plus nog veel meer feiten en fabels. In *Alles begint met A* schetst Diedrik van der Wal ons rijke alfabetisch erfgoed in 27 letterportretten.

Beste Boekenvrienden,

Hopelijk ontvangt u deze editie van *Leeslint* in goede gezondheid en in gezelschap van uw dierbaren, want in deze rare tijden hebben we elkaar hard nodig. Voor het museum was het natuurlijk ook een merkwaardig jaar. Gelukkig verwachten we door een strak financieel beleid, bezuinigingen en de steun van de overheid dit jaar zonder grote verliezen te kunnen afsluiten.

Het jaar begon zo goed. De tentoonstelling ‘Foute boeken?’ was nog te zien gedurende januari en februari en dat bekende dat het museum door veel bezoekers werd bezocht. We waren ondertussen druk bezig met de opbouw van de volgende tentoonstelling want op 21 maart jl. zouden we de tentoonstelling ‘Ruud de Wild, songbook’ openen. Helaas is het zover niet gekomen, want op 13 maart werd duidelijk dat we de deuren moesten sluiten. Vanaf dat moment tot half juni konden we helaas geen bezoekers meer ontvangen en moest iedereen thuiswerken. In juni kon het museum gelukkig weer open, met een nieuwe looproute door het museum, twee nieuwe tentoonstellingen en een speciaal programma voor kinderen in de tuin van het museum. Voor de collega’s en voor mijzelf was het echt heerlijk om weer bezoekers in het museum te kunnen ontvangen en de kinderstemmen in de tuin te horen.

Ondertussen zijn we alweer een paar maanden verder en hebben we wederom een tijdelijke sluiting achter de rug. Het blijft heel vreemd voor ons om dicht te zijn: we werken tenslotte heel hard om u mooie verhalen te vertellen en we ontmoeten u natuurlijk het allerliefst in het museum. Gelukkig zijn we sinds 19 november weer open en we nodigen u dan ook van harte uit om ons te bezoeken. Verderop in deze editie van *Leeslint* kunt u alles lezen over de bijzondere tentoonstellingen die in het museum te zien zijn. Mocht u niet in de gelegenheid zijn om ons fysiek te bezoeken dan kan ik de online tentoonstelling ‘Ruud de Wild, songbook’ aanraden. U kunt deze tentoonstelling vinden via onze website.

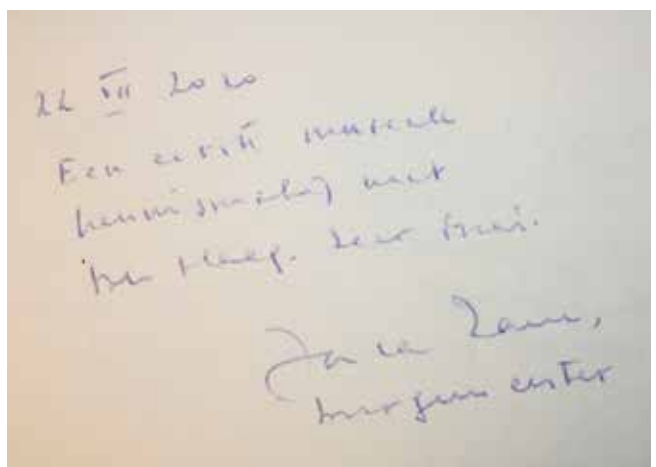
Jammer genoeg werken mijn collega’s en ik nog steeds thuis. We missen elkaar en het museum ontzettend. De digitale oplossingen werken prima maar het is verre van ideaal om de hele tijd naar een scherm te staren en met elkaar te overleggen via Zoomcalls, mail of telefoongesprekken. Natuurlijk hopen we met elkaar van harte dat er in januari weer wat verruiming van de maatregelen mogelijk is zodat we af en toe naar kantoor kunnen om elkaar echt te spreken.

Kortom, het was een raar jaar maar wel een jaar waarin veel gebeurd is. Zo opende we in augustus een tentoonstelling op Schiphol, kon de tentoonstelling over Quentin Blake doorreizen naar diverse bibliotheken in Nederland en werd de reizende tentoonstelling van ‘Foute boeken?’ geopend in bibliotheek Oostland.

Op dit moment zijn we druk bezig met de afronding van onze nieuwe activiteitenplan voor de periode 2021-2024. In dit plan gaan we verder op de weg die we in 2017 zijn ingeslagen. Dat betekent onder andere dat we mooie nieuwe tentoonstellingen voor u gaan maken over de schoonheid en het maatschappelijk belang van het boek. Volgend jaar leidt dit tot twee tentoonstellingen: in het voorjaar de uitgestelde tentoonstelling over liedboeken in samenwerking met Ruud de Wild, Garrelt Verhoeven en het Meertens Instituut en in oktober ‘Harem’, een tentoonstelling over de westerse blik op het oosten. Maar het betekent ook dat u ons overal in het land in bibliotheken en op festivals en zowel on- als offline kunt ontmoeten. Straks kunt u op onze website collectiestukken inzien en doorbladeren waardoor u ook thuis kunt genieten van al het moois we in huis hebben. Wij hebben ontzettend veel zin om de nieuwe plannen uit te voeren. U hoort hier later nog veel meer over.

Veel leesplezier met deze nieuwe editie van *Leeslint* en hopelijk tot snel in het museum.

Sandra Bechtholt
Directeur

Op 22 juli bezocht de nieuwe Haagse burgemeester Jan van Zanen het museum. Hij vond het ‘zeer fraai’, getuige zijn inscriptie in het gastenboek.

Belicht en bewaard

Online tentoonstelling Ruud de Wild, songbook

De tentoonstelling 'Ruud de Wild, songbook'. Reis langs de mooiste Nederlandse liedboeken moest in maart halsoverkop worden afgeblazen toen de regering de lockdown afkondigde. De tentoonstelling is uitgesteld naar volgend voorjaar, maar online is alvast een voorproefje te zien.

Via de website kunt u door het online 'songbook' van deze bekende Nederlandse radio-dj bladeren en genieten van fragmenten van oude en nieuwe, bekende en onbekende liedjes. Luister ook naar de gesprekken van Ruud de Wild met verschillende Nederlandse artiesten, onder

wie Roxanne Hazes, Guus Meeuwis, Corry Konings, Merol en Typhoon en cabaretier en kleinkunstkenner Jacques Klöters. Zij praten over de Nederlandse liedjes die voor hen belangrijk zijn.

Reizende tentoonstellingen

In september opende in De Nieuwe Bibliotheek in Almere de reizende tentoonstelling 'De Vrienden van Quentin Blake - Mathilde, Mr. Stink en de Minpins', gebaseerd op de succesvolle

tentoonstelling die in 2018 en 2019 in het museum te zien was. Die tentoonstelling was te leuk en interessant om slechts eenmalig te laten zien en dus gingen Quentin en zijn vrienden op tournee door

het land. In ruim twintig bibliotheken door het hele land konden jong en oud genieten van de tekeningen van de wereldberoemde illustrator.

Ook van de spraakmakende tentoonstelling 'Foute boeken?' is een reizende versie gemaakt die geopend werd op het jaarlijkse kennisfestival van het ministerie OCW op donderdag 12 maart - de dag voordat Nederland op slot ging. Na de zomer werd de tentoonstelling ingericht in de Bibliotheek Oostland in Nootdorp, waar ruim 500 mensen zijn komen kijken. Vervolgens reisde hij door naar de Bibliotheek in de Cultuurfabriek in Veenendaal, waar de deuren helaas na een week alweer dicht gingen vanwege de nieuwe coronamaatregelen. Gelukkig hadden we nog wat speling en kan de tentoonstelling langer in Veenendaal blijven staan voordat hij verwacht wordt in de bibliotheek in Eersel.

Airport Library

Op Schiphol bevindt zich de zogenaamde Airport Library voor reizigers die even willen ontspannen tussen twee vluchten in. Het is een veelzijdige bibliotheek met vele boeken van Nederlandse auteurs, maar ook iPads en touchscreens waarop beeldverhalen te lezen zijn. ProBiblio, de beheerder van deze bibliotheek, vroeg Huis van het boek om een tentoonstelling voor de bibliotheek te maken. Dat we hebben we uiteraard gedaan. Samen met Jan Bos, liedboekverzamelaar en oud-medewerker van de KB, en Martine de Bruin van het Meertens Instituut hebben we een spin-off gemaakt van de tentoonstelling 'Ruud de Wild, songbook'.

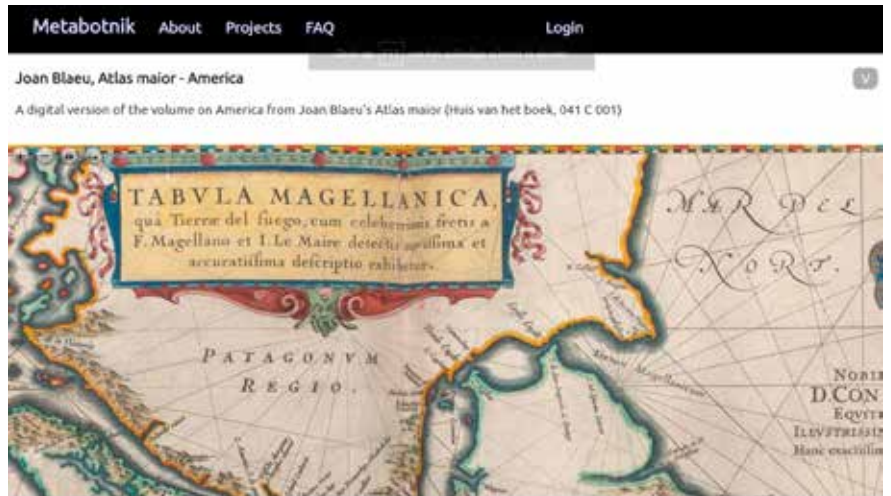
Reis langs de mooiste Nederlandse liedboeken'. De expositie, getiteld 'Proud to be a Beggar - songs of War and Peace' sloot aan bij het thema '75 jaar vrijheid in Nederland'. In deze kleine tentoonstelling namen we de bezoeker mee door de rijke traditie van liederen en liedboeken in Nederland, van de geuzenliederen in de Tachtigjarige Oorlog tot aan de liedboeken in de Tweede Wereldoorlog en de Bevrijding. Naast de fysieke boeken was (en is) de gehele tentoonstelling, inclusief achtergrondinformatie, ook op de touchscreens in de bibliotheek te zien. Inmiddels zijn we al druk bezig met plannen voor een reizende versie van deze muzikale tentoonstelling.

Phiny Dick

De samenwerking met de Airport Library is goed bevallen en heeft inmiddels geleid tot een tweede tentoonstelling van Huis van het boek: een *refurbished* versie van 'Phiny Dick. Schrijfster en illustratrice naast Marten Toonder' die in 2012 te zien was in het museum. De tentoonstelling is tot en met 11 februari te zien voor bezoekers van de Airport Library.

Topstukken online in Metabotnik

De afgelopen maanden is een aantal topstukken uit de oude collectie online gezet via de website Metabotnik.com. Op die website zijn collecties uit een groot aantal instellingen (onder andere Rijksmuseum en Universiteitsbibliotheek Amsterdam) te zien. Bijzonder aan Metabotnik is dat de site de mogelijkheid geeft om heel ver in te zoomen op details. Uit het museum zijn acht stukken te zien, waaronder de Rijmbijbel van Jacob van Maerlant (1332), de Aesopus-uitgave van Gerard Leeu uit 1485, het deel over Amerika uit de Blaeu-atlas en ons vijftiende-eeuwse bestiarium. Een lijst met links staat op de website van het museum.

Filmpjes

In coronatijd heeft het museum een aantal video's online gezet waarin museumdocenten, drukkers en conservatoren iets vertellen over hun werk of over stukken uit de collectie. Er zijn, onder veel meer, doe-het-zelf filmpjes

over het bedrukken van mondkapjes, het zelf maken van wc-papier, over het maken van miniboekjes en inkt en over papier marmeren met melk. Drukker Eva Lebens vertelt over haar werk en Djura Willems laat de Boekzaal zien. Rickey Tax vertelt

over een nieuwjaarswens van M.C. Escher en Erik Geleijns toont topstukken op de hand in de Boekzaal. U vindt alle filmpjes (en de andere online activiteiten) bij elkaar op www.huisvanhetboek.nl/ huis-van-het-boek-online.

Tentoonstelling ‘Vol verhalen’

Een tentoonstelling bedenken en inrichten terwijl je maar mondjesmaat in het museum mag zijn: het had wat voeten in aarde. Het idee voor de najaarstentoonstelling ‘Vol verhalen’ ontstond in de zomer, toen het museum weliswaar open was, maar nog wel beperkingen golden voor het aantal medewerkers dat tegelijk in het museum aanwezig mocht zijn. Gelukkig slaagden we er, na een brainstormsessie in de tuin en flink wat heen-en-weer mailen, toch in om de tentoonstelling te maken.

Alle deelcollecties in het museum hebben hun topstukken. Een topstuk staat nooit alleen en spreekt niet altijd voor zichzelf. Uitgangspunt voor deze

de tentoonstelling is naast de Rijmbijbel ook een andere Middelnederlandse bewerking te zien, een Utrechtse historiebijbel uit de vijftiende eeuw.

Getijdenboeken

Bij ‘middeleeuwse handschriften’ denken veel mensen aan prachtig verluchte getijdenboeken uit de vijftiende eeuw. Dat is niet zo gek: deze ‘bestsellers van de late middeleeuwen’ zijn in duizenden, vaak inderdaad erg mooie, exemplaren overgeleverd. Het museum bezit meer dan dertig getijdenboeken in het Latijn, Frans en Nederlands. Daar zijn stereotype, prachtig versierde handschriften bij, zoals het Getijdenboek van de Meester van Katharina van Kleef, maar ook veel eenvoudiger uitgevoerde exemplaren. Getijdenboeken kenden een hoogtepunt vanaf de late veertiende eeuw. Veel schrijfateliers leverden getijdenboeken ‘van de plank’, soms met miniaturen die in andere steden geschilderd waren.

Sweynheym

Het werk van de Zweedse graficus Richard Årlin vormt een mooie brug met de moderne collectie. Årlin is een groot bewonderaar van het werk van de in Italië werkzame, maar van oorsprong Duitse incunabeldrukkers Sweynheym en Pannartz. Uitgaande van zijn ervaring als kopergraveur sneed hij stempels, liet een gietfles maken om uit de zelf geslagen matrijzen letters te gieten en kookte zijn eigen inkt naar een vijftiende-eeuws recept. Het succes hiervan zette hem aan tot het snijden van de letter die hem al decennia fascineerde, de letter die Sweynheym en Pannartz tussen 1465 en 1467 in het klooster bij Subiaco gebruikten. In 2010 verscheen de eerste uitgave met deze letter: *Sweynheym: a recut Roman*. Årlin gaat hier uitgebreid in op de totstandkoming van zijn nieuwe letter en stelt anderen in staat gebruik te maken van een digitale versie van de Sweynheym door middel van een bijgeleverde usb-stick, waarmee het mogelijk wordt een eigen ‘incunabel’ digitaal te zetten.

A dream of John Ball

Een van de pijlers van de moderne collectie is het werk van de vader van de arts and crafts-beweging, de Engelse ontwerper William Morris. In 1888 publiceerde

FOTO'S KAREN POLDER

tentoonstelling is het tonen van belangrijke werken uit de collectie, omringd door boeken en objecten die context bieden aan dat stuk. Dat levert verrassende combinaties op, én de gelegenheid om hier en daar de oude en moderne collectie in samenhang te presenteren. Hieronder een greep.

Historia scholastica

Uit de oude collectie is eindelijk de beroemde Rijmbijbel van Jacob van Maerlant weer eens in eigen huis te zien. De Rijmbijbel is een bewerking in verzen van een tekst van een twaalfde-eeuwse Franse theoloog, Petrus Comestor. Diens *Historia scholastica*, een uitgebreide bijbelse geschiedenis, was in de late middeleeuwen een zeer wijdverbreide tekst en vertalingen en bewerkingen in het Latijn en de volkstaal circuleerden door heel Europa. Het was ook een van de eerste teksten die op de drukpers werden gelegd. In

hij *A dream of John Ball and A king's lesson*, met een geëtste illustratie van Edward Burne Jones. In 1891 begon Morris zijn eigen Kelmscott Press, die hem alle mogelijkheden gaf om zijn ideale boek vorm te geven. Een belangrijk uitgangspunt was daarbij dat tekst en illustratie een organisch geheel moesten vormen. De afbeeldingen moesten met de tekst en met dezelfde inkt op hetzelfde papier gedrukt worden. Morris bracht dit principe voor het eerst in praktijk met de heruitgave van *A Dream of John Ball*, de eerste geïllustreerde uitgave van de Kelmscott Press. De ets van Burne Jones werd op ingenieuze wijze fotografisch overgebracht op een houtblok. Morris verzorgde zelf het ontwerp voor de omlijsting en de tekst, waardoor beide pagina's een duidelijke eenheid vormen. Een andere tekst van Morris, *The Story of the Glittering Plain*, werd door de Kelmscott Press zelf twee keer uitgegeven. Als allereerste uitgave van de pers

uit 1891 werd deze gedrukt in de eerste door Morris ontworpen letter, de Golden Type. Het boek bestaat vrijwel geheel uit tekst, aangezien Morris niet wilde wachten op de door Walter Crane toegezegde illustraties. Enige jaren later verscheen er alsnog een geïllustreerde versie met houtgravures naar Walter Crane en gezet in Morris' tweede letter, de Troy type.

Die Historie van coninck Karel ende van Elegast

Voor Jean François van Royen was *Karel ende Elegast* de ideale tekst om als eerste uitgave te drukken in de Disteltype. Deze nieuwe letter werd door Lucien Pisarro ontworpen in opdracht van de Zilverdistel, de door Van Royen en P.N. van Eyck bestierde private press. Hiertoe kopieerde Van Royen zelf de tekst van een incunabel in de Koninklijke Bibliotheek. Voordat het tot een uitgave kwam, beëindigde De Zilverdistel in 1923 haar activiteiten. Pas in 1940 besloot Van Royen,

inmiddels drukker van zijn geheel eigen Kunera Pers, de tekst alsnog uit te geven. *Karel ende Elegast* zou de eerste geïllustreerde uitgave van zijn pers moeten worden, en in 1941 vroeg hij Dirk van Gelder hiervoor houtgravures te maken. Op 5 maart 1942 werd Jean François van Royen gearresteerd, omdat de Duitse bezetter hem onterecht verdacht als initiatiefnemer van een protestactie tegen de Kultuurkamer. Op 10 juni overleed hij in Kamp Amersfoort. *Karel ende Elegast* bleef onvoltooid. De schets die Van Gelder hiervoor maakte, werd enkele jaren geleden teruggevonden in het nog bij de familie aanwezige deel van het archief van Van Royen.

Romano Hänni

It is bitter to leave your home van de Zwitserse boekkenstenaar Romano Hänni is een typografisch elegant verbeelde aanklacht tegen de 'atoomaffia' die hij verantwoordelijk stelt voor de kernramp bij Fukushima op 11 maart 2011. De felle kritiek wordt zowel in tekst als beeld onnavolgbaar verwoord met loden letters, plastic, hout, metalen lijnen en geometrische tekens en met de hand op een proefpers gedrukt. Tussen december 2013 tot juni 2017 werkte Hänni 1400 uur aan het boek. Het ontstaan van het boek is duidelijk te zien in een fotobijlage die een indruk geeft van de ingenieuze constructies die eraan ten grondslag liggen en die bovendien illustreert dat deze beelden niet met een computer zijn gemaakt. De drukker van het enigszins vergelijkbare Oud-Hollandse ornaprentenboek maakte zelfs een acte op, waarbij notarieel werd vastgelegd dat het boekje geheel typografisch was gemaakt. Naast een kopie van de acte bewaart Huis van het boek als bewijs het losse zetsel. Een wonderbaarlijk staaltje zetkunst van Ton van Zuilen (pseudoniem voor kunstenaar en graficus Joop Moesman).

Bijbels

De laatste zaal is gewijd aan het meest gedrukte en geschreven boek ter wereld, de Bijbel. Zowel het oudste handschriftfragment als de op een na oudste gedrukte fragmenten in de museumcollectie zijn stukjes bijbel: een dubbelblad van een in Italië geschreven bijbel uit de zevende eeuw en twee bladen uit de eerste Westerse gedrukte bijbel, die van Gutenberg uit 1454. Beide zijn te zien, naast een heleboel andere latere uitgaven en bewerkingen van de Bijbel.

Rickey Tax en Erik Geleijns

Van Daalen wacht op antwoord

Dat de archieven van de families Meerman en Van Westreenen die in het museum bewaard worden, een rijke bron zijn voor de geschiedenis van de verzameling van het museum mag bekend verondersteld worden. Het archief bevat de aankoopregisters en kasboeken van de Baron, die het mogelijk maken om van een zeer groot deel van de boeken, handschriften en voorwerpen in het museum de herkomst te achterhalen. Maar die archieven bevatten ook duizenden brieven van en aan Gerard en Johan Meerman, Baron van Westreenen en anderen.

Nicolaas van Daalen

Van sommige van die brieven gaat het hart van uw conservator harder kloppen, vooral van die epistels die een blik bieden in de keuken van de achttiende-eeuwse boekhandel. In dit artikel kijk ik naar een tweetal brieven uit 1779 van de Haagse boekverkoper Nicolaas van Daalen (1716-1787) aan Johan Meerman (FA 239/510-513). Van Daalen begon zijn carrière in de boekwinkel van Hendrik Scheurleer maar was vanaf 1741 in dienst bij de boekverkoper Pierre Gosse senior, die een grote winkel aan de Plaats had. Gosse was het middelpunt van een groepje van vijf Haagse boekverkopers die in de jaren 1740, al dan niet met opzet, met boekenveilingen een soort piramidespel speelden. Ze betaalden hun aankopen met obligaties (schuldbekentenissen) die bij de notaris werden vastgelegd. Die obligaties waren geld waard en werden vaak doorverkocht aan derden om zo cash geld te genereren. Toen een van de vijf boekverkopers, Gerard Block, in 1744 failliet ging, moesten de curatoren van zijn boedel geld zien te vinden in het netwerk van debiteuren. Dat geld was er niet meer – voor zover het er ooit geweest was. Er volgden meer faillissementen, rechtszaken en gedwongen verkopen. Pierre Gosse senior vluchtte begin 1745 de Republiek uit, vermoedelijk naar zijn zoons in Genève.

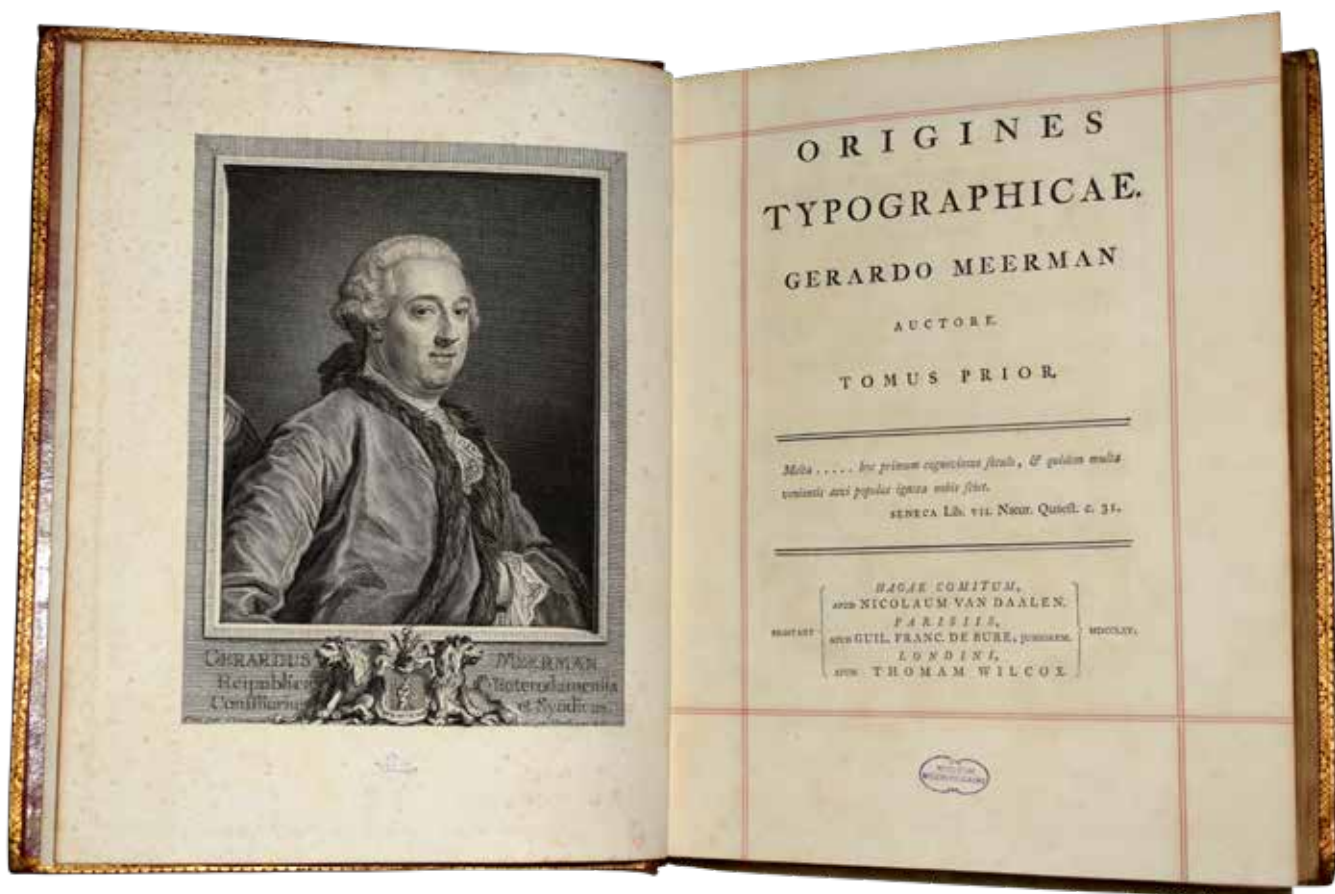
Van Daalen was in de jaren 1740 nog geen zelfstandig boekverkoper en had niets met de ‘veilingencrisis’ te maken gehad – afgezien van het zetten van zijn handtekening als getuige voor Gosse onder een groot aantal akten. Hij kon dan ook samen met de zoon van Gosse, Pierre junior, de zaak aan de Plaats voortzetten. Tot 1748, want in dat jaar werd Van Daalen meester in het gilde en opende hij zijn eigen winkel in de Hoogstraat.

Brieven

Van Van Daalen bevinden zich acht brieven in het archief van Johan Meerman. De eerste twee zijn van 26 mei en 12 juni 1779. Als bijlage bij de eerste brief

gaan drie (niet bewaard gebleven) afdrukken van een gravure, die de plaatdrukker niet goed heeft kunnen afdrukken omdat de koperplaat mankementen vertoont. Het is niet duidelijk om welke gravure het gaat, maar kennelijk hadden de heren er al eerder over gesproken of geschreven, want Van Daalen heeft het over ‘de bewuste copere plaat’. Hij heeft ook op de ‘gepasseerde zondag’ de ‘Bibliotheecq en Manuscripten’ laten zien aan ‘de heer predikant van Upwich en een Campens burgemeester’. Daarmee wordt ongetwijfeld Meermans immense bibliotheek in het Huis aan de Boschkant op de hoek van de Prinsessegracht en het Korte Voorhout bedoeld – Meerman zelf verbleef op zijn landgoed Stadswijk bij Voorschoten. Van Daalen meldt verder dat hij ‘100 Riemen ordinair en 16 Riemen groot papier’ – een riem is 500 vel – besteld heeft voor de ‘Thesaurus Tom. 8’. Dat moet gaan over het door Johan Meerman geredigeerde supplement op de *Novus thesaurus juris civilis et canonici*, de rechtsencyclopedie die zijn vader Gerard (1722-1771) in 1751-1753 gepubliceerd had.

Op 12 juni stuurt Van Daalen de afrekening voor de boeken die hij het voorbije jaar geleverd heeft – ook aan Meermans ‘hoog wel gebore Mama’ – en schrijft dat hij nog een aantal boeken van Johan Meerman in zijn bezit heeft, die hij aan de man zal proberen te brengen op de aanstaande ‘veiling onder de boekverkopers’ (een niet-publieke veiling waar alleen boekverkopers mochten komen en waar met name winkelvoorraden werden verkocht). Ook heeft hij nog exemplaren van het door hem uitgegeven boek van Gerard Meerman over de oorsprong van de boekdrukkunst. Van Daalen wil graag weten voor hoeveel hij dat boek, *Origines typographicae* uit 1765, mag ‘laten lopen’. Interessant is dat hij de prijzen noemt waarvoor het boek oorspronkelijk over de toonbank ging: f 13.- voor particulieren, f 11-10 (11 gulden en 10 stuivers) voor boekverkopers (die korting kregen) en f 10.- voor hemzelf als uitgever. Luxe-exemplaren op ‘groot papier’ werden voor respectievelijk f 28.-, f 25.- en f 22.- verkocht. Maar, schrijft Van Daalen, ‘op die prijs kunnen deselve op verre na, niet verkogt worden’ en dus ‘sal ‘er de hand wat mede geligt moeten worden, sijnde het debiet wat traag, en het getal nog groot’. Het *magnum opus* van Gerard Meerman, was, met andere woorden, een winkeldochter. Van Daalen stelt voor de resterende exemplaren te verkopen voor prijzen tussen de vier en vijf gulden. Van Daalen schrijft ook nog dat hij aan de drukker Jacobus van Karnebeek het papier heeft geleverd voor de al genoemde Supplement, waarvan al twee vellen gedrukt zijn. We wisten wel dat Van Karnebeek zo’n

Gerard Meerman, *Origines typographicae*, 1765

beetje de huisdrukker was van Van Daalen, maar dat hij ook het Supplement van de *Thesaurus* drukte is hiermee bewezen – en de informatie is toegevoegd aan het record in de Short-Title Catalogue, Netherlands (STCN), de bibliografie van het Nederlandse boek t/m 1800.

In een ps onderaan de brief meldt Van Daalen nog dat hij van (de Amsterdamse uitgever Marc-Michel) Rey heeft vernomen dat die ‘de commissie wegens het werk van Mr. Bonnet het welke te Neufchatel gedrukt word’ niet kan uitvoeren en dat anderen hem hebben gezegd dat het boek hier (in Nederland) niet verkocht mag worden. Het gaat om de *Oeuvres d’histoire naturelle et de philosophie* van Charles Bonnet (1720-1793), dat vanaf 1779 in Neuchâtel verscheen; die stad was aan het eind van de achttiende eeuw een plaats waar veel door de Franse censuur verboden boeken gedrukt werden en Bonnets filosofische ideeën strookten bepaald niet met die van de Rooms-Katholieke Kerk. Overigens slaagde Meerman er toch in een exemplaar te bemachtigen, want in de veilingcatalogus van de Meermanbibliotheek uit 1824 wordt het werk genoemd.

Het zijn natuurlijk maar details in de geschiedenis van het (Haagse) boek, maar deze brieven van Van Daalen laten weer eens zien dat er voor (boek)historici een schat aan gegevens zit in de familiearchieven. Zoals eerder in Leeslint gemeld zijn die archieven in hun geheel gedigitaliseerd. Op de website van Huis van het boek zijn de indexen te vinden (zie www.huisvanhetboek.nl/inventaris-familiearchieven); onderzoekers moeten nu nog via de afdeling Collectiebeheer de scans aanvragen, maar op de te bouwen nieuwe website zal het hele archief direct toegankelijk worden gemaakt.

Erik Geleijns
 Conservator Oude Collecties

Met de kwast gemaakt: de kunst van pochoir

Op de tweede verdieping van het museum is een tentoonstelling geopend over pochoir, een bijna vergeten reproductietechniek die in de eerste helft van de twintigste eeuw veelvuldig werd gebruikt in Parijs. Men paste de techniek toe bij het maken van modeprenten, boekillustraties en kunstreproducties. Bijzonder aan de techniek is dat voor iedere kleur een sjabloon wordt gemaakt, meestal van dun metaal. Vaak zijn er tientallen sjablonen nodig om één pochoir te maken. Bij ieder nieuw sjabloon brengt de ‘coloriste’ de verf handmatig met kwasten aan op het papier. Deze arbeidsintensieve methode zorgt ervoor dat een kwalitatief hoogwaardige reproductie in oplage vervaardigd kan worden. De kunst van pochoir was geliefd bij kunstenaars, onder wie Picasso en Matisse, omdat het eindresultaat dicht in de buurt kwam van hun originele werk.

Pochoir van het schilderspalet van Joan Miró, 1967

De hoogtijdagen van de pochoir waren van 1900 tot 1960. De techniek won vooral aan populariteit toen kunstenaars naar een manier zochten om hun kleurrijke werk toegankelijk te maken voor een breed publiek. Ook bibliofiele uitgeverijen wilden hun verzamelaars graag kwalitatief hoogstaande illustraties bieden. Op het hoogtepunt waren er in Parijs niet minder dan vijftig ateliers gespecialiseerd in het maken van pochoirs. Door de ontwikkeling van snelle fotografische reproductietechnieken en doordat handarbeid steeds duurder werd, verdween de techniek na 1960 langzaam naar de achtergrond. Tegenwoordig worden pochoirs, op kleine schaal, nog gemaakt door enkele margedrukkers en (boek)kunstenaars.

‘Met de kwast gemaakt’ toont nauwelijks van het origineel te onderscheiden reproducties, prestigieuze modetijdschriften, kostuum- en decorontwerpen, pochoirs als onderdeel van bijzondere kunstboeken en bibliofiele uitgaven die met deze techniek geïllustreerd zijn. Er is onder meer werk te zien van Picasso, Léger, Delaunay, Bakst, Chagall, Fontana en Miró. Met de kwast gemaakt’ is samengesteld uit de omvangrijke collectie van Paul Zwartkruis, publicist over en verzamelaar van pochoirs.

In de tentoonstelling is een vitrine gewijd aan een bijzonder werkexemplaar van *A house by the sea*, met tekst en illustraties in de pochoir-techniek van Miriam MacGregor (1935). Dit werk werd in 2006 uitgegeven door de Whittington Press. MacGregor werkt sinds 1977 als zetter en illustrator voor deze Britse private press. Na haar opleiding aan de Guildford School of Art maakte zij zich de technieken van houtgravure en pochoir

Pochoir van Miriam McGregor uit *A house by the sea*

eigen. Ze illustreerde naast verschillende boeken van de Whittington Press ook boeken van de Primrose Press en de Folio Society. Het werkexemplaar werd in 2009 met steun van de Vrienden aangekocht. Het bestaat uit enige losse katernen en proefbladen, en een extra illustratie, exclusief bestemd voor de luxe editie van deze uitgave. Van de illustraties zijn verschillende proefdrukken bewaard die door de kunstenaar van aantekeningen werden voorzien. Deze proeven maken de verschillende stadia in de opbouw van de illustraties inzichtelijk en vormen een heldere introductie tot de tentoonstelling.

Leonie Wingen en Rickey Tax

Pakje Kunst in Huis van het boek

Pakje-Kunst-automaten zijn te vinden door heel Nederland: oude mechanische sigarettenautomaten waar je een verassend en uniek kunstwerkje uit kunt trekken voor de luttele prijs van € 4. De kunstwerken zijn zo groot als een pakje sigaretten en allemaal uniek. Speciaal voor dit project in Huis van het boek hebben 26 bekende en onbekende kunstenaars kleine kunstwerkjes aangeleverd, exclusief gemaakt voor Pakje Kunst. Vanaf 14 september 2020 is Huis van het boek de trotse eigenaar van een eigen Pakje Kunstautomaat! Alle 26 kunstenaars doen mee, en het thema 'boek' staat bij ons centraal. Boekbinders, grafici, drukkers, illustratoren, vormgevers, fotografen, kalligrafen en marmerars hebben allemaal prachtige kleine kunstwerkjes gemaakt met de liefde voor het boek als rode draad. Veel van de kunstenaars zijn al aan het museum verbonden als docent of als vrijwilliger.

Pakje Kunst is een initiatief van Ro-Nalt Schrauwen, beeldend kunstenaar uit Tilburg. In vier jaar tijd is het project gegroeid van drie automaten in Tilburg naar 45 stuks verspreid over 33 steden in Nederland en doen er meer dan 1000 kunstenaars mee. In Huis van het boek zijn werken te vinden van Eva Lebens (beheerder), Yusuf Akkaya, Marije Tolman, Thomas Gravemaker, Karel F. Treebus, Ton Martens, Martijn van der Linden, Mohamed Badenjki, Philip Hopman, Rozemarijn Oudejans,

Sarah Atzori, Annemieke Fierinck, Winnifred Dijkstra, Olivia Ettema, Hanna de Haan, Kiki van Kooijck, Lucia Contreras, Melinda Visman, Lies Verdenius, Makiko Udagawa, Dick Berendes, Robert en Sonja Muda van Hamel, Meriam Windmeijer, Thomas Nondh Jansen en Maarten Giltay Veth. Voor meer informatie kijk op: www.pakjekunst.com

Winnifred Dijkstra

Helmut Salden

In december verschijnt van Mathieu Lommen en Karen Polder bij Stichting De Roos Helmut Salden 1:1, gebaseerd op het archiefmateriaal in het Huis van het boek. Aan de totstandkoming van deze uitgave is drie jaar gewerkt. Er zijn uitsluitend schetsen en werktekeningen voor boekomslagen afgebeeld, alles op ware grootte. Zo worden Saldens vele correcties in dekuit zichtbaar. De afwerking van dit mooi gedrukte werk is heel bijzonder: een zogenaamd flatbook, waarbij per opening steeds een werkblad van Salden in zijn geheel getoond wordt. Deze afwerking is enigszins te vergelijken met een leporello. Later dit jaar verschijnt er een tweetalige handelseditie, eveneens in kleine oplage: *Helmut Salden Uncovered 1:1*. Voor meer informatie over deze Engels-Duitse uitgave: www.karenpolder.nl/helmutsalden/

Karen Polder

Aanwinsten

LEESBARE, ONLEESBARE EN NOOIT VERSCHENEN
KWADRAATBLADEN

Nadat Pieter Brattinga jr. (1931-2004) in 1951 was begonnen in de drukkerij van zijn vader en grootvader, Steendrukkerij De Jong & Co te Hilversum, nam hij zich voor van deze firma de beste offsetdrukkerij van Nederland te maken. Het moest een bedrijf worden waar opdrachtgevers, ontwerpers en drukkers elkaar konden ontmoeten en inspireren. Vanaf 1954 werden in de bedrijfskantine tentoonstellingen georganiseerd, die internationaal bekend werden. Ook kwam Brattinga met het idee om het reclaimedrukwerk voor de drukkerij door kunstenaars te laten ontwerpen. Dit resulteerde in een serie uitgaven op het gebied van grafische vormgeving, beeldende kunst, literatuur, architectuur en muziek, de zogenaamde Kwadraatbladen. Brattinga werd redacteur van wat zich zou ontwikkelen tot een experimenteel periodiek, in het opvallende formaat van 25 bij 25 centimeter. Tussen 1955 en 1974 verschenen 35 uitgaven in deze serie, waarbij Brattinga samenwerkte met kunstenaars als Marc Chagall en Dieter Rot, ontwerpers Wim Crowel en Anthon Beeke en auteurs Jan Elburg en Ton de Leeuw. Simon den Hartog, die als assistent van Brattinga een belangrijke rol speelde bij de totstandkoming van de Kwadraatbladen en de tentoonstellingen, schonk onlangs een kleine maar bijzondere verzameling archivalia rond de Kwadraatbladen. Ze dateren uit de periode 1960-1964, toen Brattinga als docent in de Verenigde Staten verbleef en Den Hartog volgens Brattinga zelf zowel zijn rechter- als zijn linkerhand was.

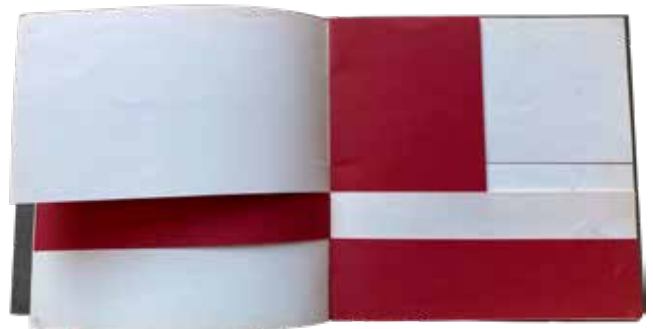
Leesbaar

Een serie binnen de Kwadraatbladen waren de uitgaven met het handschrift als onderwerp. Voor drie hiervan, *Schrijftaal I, II en III* stelde Simon Vinkenoog een verzameling van moderne poëzie samen, waarvoor verschillende dichters uit binnen- en buitenland gedichten in hun eigen handschrift beschikbaar stelden. De dichters kregen een aantal op het voor de Kwadraatbladen vaste formaat van 25 x 25 cm gesneden vellen toegestuurd met het verzoek hierop hun gedicht te schrijven. De gedichten werden speciaal voor de uitgaven geschreven. Een groot deel van de kopij voor *Schrijftaal I* (1961) en *II* (1964) is bewaard gebleven en is nu ondergebracht in het Huis van het boek. Er zijn originele handschriften bij van Remco Campert, Hugo Claus, Gerrit Kouwenaar, Allan Ginsberg, Hans Magnus

Enzensberger, Hans Verhagen, Johnny van Doorn en Ted Joans, en ook drie bladen met gedichten van Armando en Paul Snoek die nooit geplaatst zijn.

Onleesbaar

Begin jaren zestig werd de Italiaanse kunstenaar Bruno Munari benaderd om voor Steendrukkerij De Jong een van zijn 'libri illegibili' (onleesbare boeken) te maken. In 1949 begon Munari met deze tekstloze boeken, waarbij papier niet langer drager, maar zelf expressiemiddel werd. Voor opname in de reeks stuurde Munari een exemplaar van *libro illegibile XXVI* in, dat hij zelf in 1961 in een oplage van 100 stuks had uitgegeven. Dit boek bestond uit een afwisseling van witte en rode bladen die zodanig waren gesneden dat ze een opeenvolging van geometrische vormen maakten. Het origineel was vierkant, net als het formaat van de Kwadraatbladen, maar niet de afmetingen van 25 bij 25 centimeter. Voor de productie van de uitgave moest dus berekend worden hoe de bladen precies afgesneden moesten worden. Deze afmetingen werden door Simon den Hartog met de hand in het originele boekje van Munari ingetekend. De uiteindelijke uitgave van Steendrukkerij De Jong werd voorzien van een ingenieus gesneden en gevouwen omslag met in acht talen en in verschillende handschriften een introductie op het werk van Munari.

Bruno Munari, *Libro illegibile XXVI*. Hilversum: Steendrukkerij De Jong, [1964].

Nooit verschenen

Als klap op de vuurpijl werd een Kwadraatblad overgedragen dat nooit in productie is genomen: *Het grote geglim of laat u eens betoeteren* uit 1969, met een tekst van Jan Elburg, vormgeving door Charles Jongejans met een illustratie van Karst Zwart. Tegenover deze illustratie is een foto van het gehele reproductieteam te zien. De productie van dit Kwadraatblad werd gestaakt, omdat op een van de foto's een Chevrolet was afgebeeld en de angst bestond dat de fabrikant een proces zou beginnen vanwege het niet naleven van de reproductierechten. Aangenomen werd dat van deze uitgave alleen een

Proefdruk van Jan Elburg, *Het grote geglim of laat u eens betoeteren*. Hilversum: Steendrukkerij De Jong, 1969.

proefdruk met de illustraties was overgeleverd, maar onlangs vond Den Hartog een complete proefdruk, met de tekst van Elburg. Als toegift bij deze archivalia schonk de heer Den Hartog een exemplaar van *Lithologie*, een uitgave op handgeschept papier die Brattinga in 1959 maakte met teksten en litho's van Lucebert.

200 jaar Multatuli

200 jaar geleden werd Eduard Douwes Dekker geboren. In dit Multatuli-jaar ontving Huis van het boek een (anonieme) schenking van bijzondere collectie uitgaven die tijdens het leven van de schrijver zijn verschenen.

Titelpagina van de eerste Engelse vertaling van *Max Havelaar*, 1868.

De meeste verkeren nog in de oorspronkelijke staat Vanzelfsprekend is Max Havelaar goed vertegenwoordigd: de eerste vijf drukken met varianten, plus de zogenaamde 'dubbeldruk' van de 2e druk uit 1860 en maar liefst zes kleurvarianten van de 5e druk. Ook de eerste Engelse vertaling uit 1868 ontbreekt niet.

Hierin werden door Multatuli voor het eerst wijzigingen die Jacob van Lennep in de eerste druk had aangebracht, teruggedraaid en noten toegevoegd. Naast vroege uitgaven als *Indrukken van den dag* (1860) en *Minnebrieven* (1861) bestaat de schenking uit verschillende bundels *Ideeën*, en enige vroege publicaties uit de receptie-geschiedenis. In de Berlage-vitrine in de hal van het museum is een kleine presentatie van deze werken ingericht.

Pjöngjang

In de lente van 2004 maakte de Duitse boekkunstenaar Veronica Schäpers een zevendaagse reis naar Noord-Korea. Haar impressies legde zij vast in een fotoreportage, *Pjöngjang, Nordkorea im Mai 2004 / Pjöngjang, Nordkorea im September 2018*. De foto's werden afgedrukt op een Chinees bamboepapier, waarmee de grauwhed van de omgeving, die alleen kleur krijgt door in rood aangebrachte leuzen, nog extra wordt benadrukt. De menselijke maat valt er slechts in kleine details te bespeuren. In 2018 vroeg Schäpers aan vrienden om nieuwe foto's te maken van de plekken die zij had bezocht. Hoewel er op deze foto's meer kleur in architectuur en kleding is waar te nemen en de opkomst van mobiele telefoons en elektrische fietsen ook hier te zien is, beklijft de impressie van een kunstmatig ingericht land. Om recht te doen aan deze kunstmatigheid worden de recente foto's getoond door middel van plastic speelgoedtelevisies, die in de jaren zestig van de vorige eeuw als stadssouvenirs werden verkocht. Hierin worden verschillende thema's zoals Transport of Propaganda belicht. De aanschaf van dit boek had nog een verrassend staartje. Naar aanleiding van de betaling via de bank van deze uitgave stuurde de ING een brief waarin nadere inlichtingen gevraagd werd over de betaling. De bank wilde weten of deze (indirect) betrekking had op Noord-Korea, en vroeg om een nadere toelichting bij de term Pyongyang uit de transactiebeschrijving. De bank heeft inmiddels laten weten dat ons antwoord bevredigend was, waardoor nadere stappen kunnen uitblijven. Veronika Schäpers zal echter in het vervolg het boek op facturen een andere naam geven, om toekomstige kopers niet in verlegenheid te brengen. De brief van de ING maakt nu deel uit van haar Noord-Korea-archief. Wellicht leidt het nog eens tot een nieuw boekproject.

Rickey Tax

Veronica Schäpers, *Pjöngjang, Nordkorea im Mai 2004 / Pjöngjang, Nordkorea im September 2018*.

Kennismaking met nieuwe bestuursleden

Binnen ons Vriendenbestuur zijn wij zeer verheugd met twee nieuwe bestuursleden, die wij dit jaar hebben mogen verwelkomen. Wij stellen u dan ook graag middels dit dubbelinterview voor aan Irene van Renswoude en Fokas Holthuis.

Kun je iets over jezelf vertellen? Wat doe je in het dagelijks leven?

IvR: Ik geef college over middeleeuwse handschriften en de geschiedenis van het lezen binnen de master Boekwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds 2018 ben ik aangesteld als bijzonder hoogleraar op de Herman de la Fontaine Verwey leerstoel, die is ingesteld vanwege de Koninklijke Bibliotheek. Daarnaast ben ik onderzoeker aan het onderzoekinstituut Huygens ING, en ook daar doe ik onderzoek aan middeleeuwse handschriften. Die liefde voor handschriften heb ik overigens niet altijd gehad. Het is als het ware een late roeping.

FH: In 1994 ben ik een antiquariaat begonnen onder mijn eigen naam. Aanvankelijk met als belangrijkste specialisme moderne (Nederlandse) letterkunde in eerste en bijzondere edities, handschriften en archieven, maar toen in 2001 compagnon Paul Sniijders toetrad tot de zaak werd de horizon breder. Grof gezegd: we kopen en verkopen negentiende- en twintigste-eeuwse bijzondere boeken en handschriften met een verhaal. De laatste jaren handelen we ook sporadisch in incunabelen, eigenlijk mijn geheime liefde.

Hoe ben je bekend geraakt met het museum?

IvR: Ik geloof dat ik de eerste keer in het museum kwam als student tijdens een excursie en daarna bezocht ik tentoonstellingen en lezingen die hier werden gegeven. De collectie middeleeuwse handschriften is internationaal vermaard onder mediëvisten, dus ik zou hier vroeg of laat hoe dan ook zijn gekomen.

FH: Met de spreekwoordelijke papplepel: mijn ouders namen me al vroeg mee naar musea en de twee musea die zo

rond mijn twaalfde het meeste indruk op mij maakten waren het Meermanno en Plantin-Moretus in Antwerpen. Sinds ik in Den Haag woon probeer ik geen tentoonstelling te missen.

Wat is je favoriete stuk uit de collectie van het museum? En waarom spreekt dit stuk zo aan?

IvR: Sinds kort heb ik een favoriet nieuw stuk, en dat is gek genoeg geen handschrift, maar een incunabel: de *De divinis institutionibus* van Lactantius, gedrukt in 1465 in de Benedictijner abdij van Subiaco. KB-conservator Marieke van Delft liet het zien na afloop van een college in het Koetshuis en ik was op slag verliefd. Wat een prachtig exemplaar. Misschien worden incunabelen wel mijn nieuwe late roeping.

FH: Wat een moeilijke vraag! Ik laat me het liefst verrassen door de wisselende tentoonstelling in de Boekzaal op de eerste verdieping, waar een paar maal per jaar een keuze uit oude drukken en handschriften wordt gepresenteerd. Grote bewondering voor de Baron! Als kind was ik altijd al gefascineerd door de twee bladen uit de Gutenbergbijbel die het museum bezit. Twee bladen slechts, maar je ziet er meteen aan af dat de boekdrukker op haar hoogtepunt begonnen is.

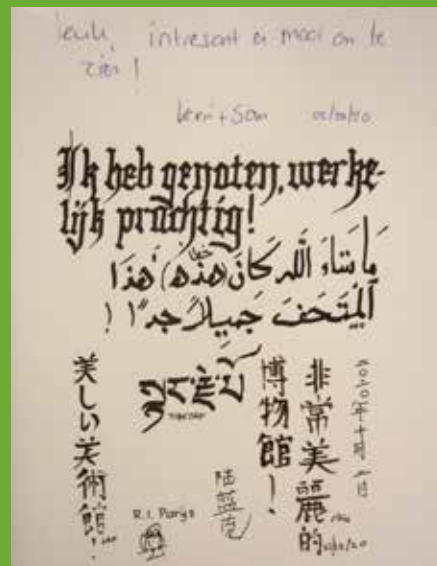
Anke Broeren

Blad uit de Gutenbergbijbel

Nieuwe Vrienden

De heer R. Koot, Utrecht.

Gekalligrafeerde inscriptie in het gastenboek

Colofon

Leeslint is een halfjaarlijkse uitgave van Huis van het boek.

Leeslint wordt gratis toegezonden aan de Vrienden van het museum.

Alle correspondentie te richten aan de redactie van Leeslint:

Prinsessegracht 30
2514 AP Den Haag
t (070) 205 7254
aafke.boerma@huisvanhetboek.nl

Eindredactie Erik Geleijns
Redactieraad Erik Geleijns, Rickey Tax, en Anke Broeren
Correctie Thom van Rossum
Fotografie Frank Jansen (tenzij anders vermeld)
Ontwerp Studio Tint, Den Haag
Vormgeving Jelle Hellinga, Den Haag
Druk Lenoirschuring, Amsterdam

ISSN 0928-2262
Oplage 1800 exemplaren
Papier Biotop 120 grams
Letters Trinité van Bram de Does en
Productus van Petr van Blokland